

Az EMLÉKEZETirodalom:

traumaközösség konstruálása vagy a kisebbségi kompetenciák kihasználása?

Gaucsík István levéltári jegyzékek, gazdaság- és társadalomtörténeti esettanulmányok, a két világháború közötti szlovéniai magyar önszerveződést áttekintő *A jog erejével* (Kalligram, 2008) című könyve után monográfiát írt a csehszlovákiai magyarok 1938–1945 előtti mezőgazdasági, ipari, szövetkezeti, pénzügyi pozícióinak radikális leépítéséről – vagyis a gazdasági jogfosztásukról.

Akit a „kisemmizés igazsága” érdekel és szenvedéstörténeti terápiára vágyik, azért olvassa el a könyvet, hogy szembesüljön a szerző pontos és megrendítő veszteséglistájával. Amikor a harmadik fejezetét olvassa majd a gazdasági nacionalizmus és az államszocialista gazdasági modell összefejlesztéséről, teljes fragmentáltságában láthatja már a problémakört és a szerző szerkezeti képleteit.

Annak az olvasónak, akit elsősorban a történeti valóság izgat, azért ajánlom ezt a művet, mert sikeresen példázza, hogy miként lehet egy sérelmi, a diszkriminációról, jog-, intézmény- és vagyonfosztásról szóló témát összehasonlító gazdaság- és intézménytörténetként, s nem pusztán sérelemként feldolgozni. Gaucsík elfogulatlanságát az garantálja, hogy a kisebbségi magyar közösséggel történeteket a cseh és a szlovák nemzet államépítésének históriájában helyezi el.

Képlet-keret

Négy nagy fejlődéstörténeti keretet nyújt viszonyítási pontokként a szerző a magyar probléma történeti elhelyezéséhez. A szlovák történelmi szakirodalomban a nemzeti és demokratikus forradalom az antifasiszta harcban csúcspontot ért el. E harc szerves része volt a háborúért és „az ország összeomlásáért felelős két nemzeti kisebbség”,

Gaucsík István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Kalligram, Dunaszerdahely, 2014

a német és a magyar 1945-ben deklarált kollektív bűnössége és kizárása az ország politikai közösségéből.

Egy másik képlet a kassai kormányprogram létrejöttét, különösen annak gazdasági téziseit elemzi, London és Moszkva: Beneš, Gottwald, Husák eltérő nézeteit, illetve később a Szlovák Kommunista Párt, a Demokrata Párt, a Szabadság Párt, a Munkapárt egymástól sokban különböző jövőképeit vizsgálja. Ezek egy dologban megegyeznek – és ez a harmadik adottság –: a szlovák nemzetépítés és gazdasági nacionalizmus kizárólagos tárgya a magyar kisebbség pozícióinak megszerzése.

Szerkezeti keretek

A könyv, amely a szerző egyik doktori disszertációja (a magyarországi, de van egy Szlovákiában megvédett publikálatlan kézírata is a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű gazdasági elitjéről) négy fejezetből áll. Az első két fejezet egyfajta (magyar, szlovák, cseh) historiográfiai „határjárás”, illetve párhuzamos, szlovák és magyar gazdaságtörténeti visszatekintés 1918-tól 1945-ig tartó korszakra (40-40 oldal). A harmadik fejezet a gazdasági nacionalizmus, az újjáépítés és gazdaságfejlesztés összefüggéseit taglalja, a különböző kormány- és pártprogramokat, illetve a megvalósult államosítást, 60 oldalon. Jogos a kérdés, hogy miért nem itt tárgyalja a szerző a harmadik Csehszlovák Köztársaság gazda-

sági átalakításának másik fundamentumát, a földreformot is. Valószínűleg azért, mert abban központi szerepük volt a szlovákiai magyaroknak, és azt egy helyütt a könyv legnagyobb és legfontosabb negyedik fejezetében taglalja, együtt a magyar problémával. Ez a rész 120 oldalon lényegében az állam, a többségi nemzet(ek) vagyonszerzésének, a magyar kisebbség vagyonvesztése folyamatának működését, az erre vonatkozó jogi és gazdaságpolitikai módszereket elemzi részletesen.

Fogalomhasználat

A szerző gazdaságtörténész, aki a cseh és szlovák gazdaságtörténeten túl ismeri a kisebbségtörténeti szakirodalmat, használja Ernst Gellner, Pierre Bourdieu, Pierre Nora és Jan Assmann fogalmait is. A téma historiográfiai részénél – a szándékokat generációs csoportok szerint is elkülönítve – megkülönbözteti az „alapozó emlékezetirányítót” (Janics Kálmán, Gyönyör József, Koncsol László, Szőke István), a „kiigazítóktól” (Molnár Imre, Tóth László, Varga Kálmán), akik már egy megkonstruált kisebbségi társadalomnak közvetítik a tudományos szaktudással termelt *emlékezetirodalmat*, épp a közösségi önszemlélet tudatosítása érdekében. A történeti magatartásokat tekintve Gaucsík a témát esettanulmányokban, leíró módon, tudományos apparátussal tematizálva és legitimálva feldolgozókat – Vadkerty Katalin munkásságát kiemelve – határozza el az egy-egy részterületet feldolgozóktól, illetve harmadikként a magyar kisebbségi közösségek helyzetét közép-európai kitekintésben, illetve a magyar–szlovák kapcsolatok fókuszában vizsgáló Szarka Lászlótól. A negyedik típusba a hiányzó alap kutatásokat, forráskiadást, részelemzéseket végző, a politika társadalomtörténete felé elmozduló Popély Árpádot sorolja, de valószínűleg Gaucsíkot is ide számíthatjuk. Ezeknek a felfedező alap kutatásokat végző történészeknek (s ide sorolhatjuk még a más korszakot kutató Simon Attilát is) magától értetődő elvárás a cseh, szlovák, magyar és a nemzetközi források és szakirodalom együttes összehasonlító vizsgálata. A magyar kisebbségi problémák hosszabb

távú elhelyezése mellett, jellemzőjük horizontálisan, a kisebbségi közösség–anyaország–többségi politikai nemzet–nemzetközi viszonyok alakulása keretrendszerben való értelmezés. Gaucsik az emlékezetirodalom kategória bevezetésével a (kisebbség)történetírás önnreflektáltságát, identitás- és emlékezetpolitikai felelősségét is jelzi. Tehát ezzel oldja fel a kisebbségi közgondolkodás kibeszélésigényének, a többség iránti folyamatos határtermelésének és az adott ország politikai, modernizációs, nemzetépítő átalakulásának következményeiből adódó feszültséget. Lásd az államosítást, földreformot vagy más

viszonylat jelenlétét, az elvesztést, de nem eltűnést is, a folyamatokba való mesterséges beavatkozást jelzi a szerző.

A nemzetállamosító csatornák működése

Gaucsik könyvének le nem írt kulcsfogalmai a szlovák pozíciószerezés és a magyar pozícióvesztés *működése, jogi-politikai technológiája, funkciója* az államszocialista gazdaság kiépítésében.

A „játsmák” szereplői a befolyás nélküli magyar – településeken, birtokokon, szövetkezetekben, gazdasági intézményekben dolgozó és nem utolsósorban a lakosságcsere, kiutasításra, deportálásra váró – személyeken túl a Nemzeti Bizottságok (amelyek a volt járási és községi önkormányzatok teljes jogkörét megkapták, de a belügyi megbízott utasításait követniük kellett) és a Nemzeti Újjáépítési Alap. A lebonyolítás kulcsfigurái a vagyon kinevezett vagy megigényelt sokféle „gondnokai”, a módszer a gondnokok/NUA/NB döntésin túl az állami konfiskálás/elkobzás, kiigénylés, államosítás, más szervezetekbe való beolvasztás lehetett.

Ilyen *csatornák/hatalmi technológiák* voltak a teljesség igénye nélkül:

a magyarok és németek vagyontárgyaira államilag felügyelt nemzeti gondnokok kinevezése (152. p.);
az ellenséges személyek, a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyarok, az 50 ha feletti birtokkal rendelkező magyarok, a hazaárulók földjeinek elkobzása (153. p.);

elkobzási bizottság létrehozása a mezőgazdasági vagyon tulajdonosa nemzetiségének megállapítására (156. p.);

Nemzeti Újjáépítési Alap létrehozása (157. p.);

határ menti kisipari üzemek és lakóházak gyorsított kiutalása (159. p.);

magyar földbirtokok elkobzása (181. p.);

a lakosságcserere kijelöltek vagyonának a gondnokok önhatalmú felmérése és konfiskálása (185. p.);

a lakosságcsere-egyezmény érvényében a magyar ingatlanoknak a szlovák állam tulajdonába kerülése (188. p.);

az áttelepülők készpénzállományának, az zárolt betétek és ingóságok hozzáférhetetlenné tétele (193–200. p.);

kitelepítettek, deportáltak hátrahagyott vagyonának kezelése (205–208. p.);

házak és kisipari vállalkozások elkobzása (226–227. p.);

a szövetkezeti rendszer homogenizálása (235–237. p.);

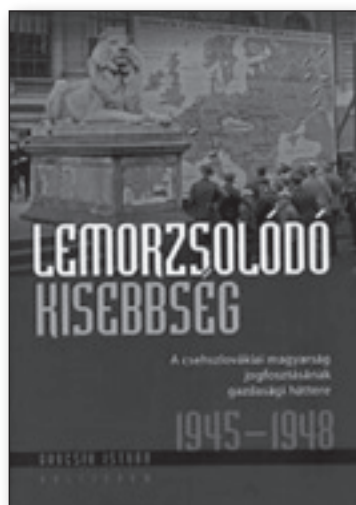
papírpénzek lebélyegzése (241. p.);

magyar pénztézetek felszámolása (242–260. p.);

A lépték

Ebben a sokfelé ágazó leírásban Gaucsik a könyv szerkezetével és a léptékekkel tart rendet. Ezért fontos a harmadik fejezet a szlovák nemzeti és államszocialista célok kialakulásáról. A negyedik, az előbbi technológiákat részletező rész tematikusan és időrendben is tagolt, és a Szlovákia szintű rendeleteket áttekintve és külön is összegzi egy-egy résztémánál, illetve az ismertetés elején már ajánlott könyvvégi táblázatokban. Esettanulmányként a főszövegben csak egyetlen példát ismertet, a Pozsonyi I. Takarékpénztárét (250–260. p.). A helyi ügyek bizonyító apparátusa komoly levéltári adattalással a lábjegyzetekben jelenik meg. Számomra a legértelmesebb, irigylésre méltóan kulturált jegyzetek a teljesség igénye nélkül: pl. 581., 587., 588., 611., 667., 672., 693., 694., 704., 774., 777., 828. Az eddigi szakirodalmi pontatlanságokat is ott korrigálja Gaucsik. Vadkertyt nem kijavítja, hanem ahol kell, pontosítja, vagy utána megy az adatoknak (605., 694. jegyzet). Ellenben arra a szemléleti kérdésre, hogy vajon a szlovák történetírás szerint a szövetkezeti mozgalom kontinuitása 1948-ig fennmaradt-e, a főszövegben reagál (237. p.). A cseh és a szlovák történetírás szakszerű gazdaságtörténeti eredményeit ezekben az ügyekben is magától értetődően használja a szerző. Ez ellenben a recenzensnek szakirodalmi újdonság, hisz döntően a magyarokról kritikusan vagy történetpolitikai kontextusban megszólaló szlovák történészekről olvashat.

A könyv fragmentált, szinte kézikönyvszerű leíró jellegén és használ-

területként az iparfejlesztést, oktatást stb., ahol az adott többségi nemzetépítés a kisebbségi pozíciók kárára végez szervezeti átalakításokat.

A *nemzetpolitika* kifejezést Gaucsik szlovák vonatkozásban éppen úgy használja, mint ahogyan a 20. század kilencvenes éveinek közepéig a magyar politikai nyelvben használatos volt: tehát az adott állam hosszú távú nemzetépítő közösségi politikájának érti rajta. Ez ma paradox módon épp a FIDESZ nemzetiségpolitikai kommunikációjában szűkült le a magyar–magyar kapcsolatokra.

A harmadik fontos fogalom – lehet, hogy szlovák áthallásként, de a „szlovákiai magyar nyelvi standard” részeként – a könyv címében is szereplő *lemorzsolódás* kifejezés, amely érdekes módon a bánsági sváboknál is gyakran feltűnik hasonló értelemben. De ennél fontosabb, hogy ezzel a szóval a több

hatóságán sokat segített volna egy név- (intézmény, személy, helység) és tárgy-mutató. A Nemzeti Újjáépítési hivatal vagy a Szlovák Telepítési Hivatal működési ábrája, a gondnokok és a konfiskálások külön kategorizálása.

Gaucsik munkája nem pusztán kisebbségtörténeti tárgyú. Ebben a könyvben egy „részkérdés” bemutatásán keresztül az előzményeket és a külső körülményeket is széleskörűen számba vevő, többnyelvű szakirodalmat használó elemzés révén a közép-európai nemzetépítő államszocialista politika gazdaságtörténetének működését tanulmányozhatjuk.

A magyar kisebbségtörténetnek a közép-európai összehasonlító társadalom és kultúrákutató felé való fordulását nemcsak ebben a munkában tapasztaljuk, Oláh Sándor munkássága révén átfogó ismeretekkel rendelkezünk az erdélyi/székelyföldi földhasználat 19–20. századi fejlődéstörténetéről, vagy másik példaként Csernicsekó István és Fedinec Csilla révén a Kárpátalján honos 19–20. századi nyelvpolitikákról. Ezekben nem csak a működés hosszú távú leírása közös, hanem az államnak a modernizációs változásokban való szerepvállalásának elemzése is. Így a magyar veszteségeket, sérelmeket komplexitásukban, a párhuzamos nemzetépítésekkel együtt láthatjuk. Ez a nézőpont pedig megóv attól, hogy öniszólásokkal, külső háritásokkal traumatizáljuk ezeket a kérdéseket és emlékeztíró munkákat. Ellenkezőleg, Gaucsik István és szak-, valamint nemzedéktársai épp azt példázzák, hogy léteznek a kisebbségi tudományosságban olyan készségei (nyelvtudás, az aszinkronitásból fakadó érzékenység, a történelmi önszemléleti és önreflektálási igény, a sokféle érdek közti eligazodás képessége) amelyek jól használhatók a nemzetközi tudományosságban is. Ez a könyv erre példa. ■ ■ ■

■ **Bárdi Nándor** (1962): történész, a Magyar Tudományos Akadémia, Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutatói Intézetének munkatársa.

A tizenégy karátos DE

Életem regénye! Gondolhatja magában Kondor Vilmos. Vagy egy angol középosztálybeli úr, aki szokásos éves nyaralását tölti Madeira szigetén, miközben *A másik szárnysegéd* című krimi olvassa. Kellemes nyaraláshoz kellemes irodalom dukál, s van itt minden, ami szórakoztatja az embert. Becsület, szerelem, üldözés, történelmi kulisszák. Színes-szagos szélesvásznú regény ez, kérem szépen, kár, hogy csak ilyen ponyvába tudta burkolni a könyvkötő az értékes papírt.

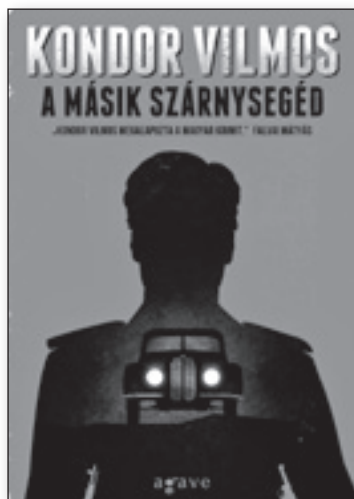
Kondor Vilmos munkáját azonban igazolja lelkes olvasótábor a itthon és külföldön, könnyen leperreg róla a recenzor értelmiségi fanyalgása, hiszen a kritikus is szeretne tíz nyelven, több mint kéttucat országban olvasható lenni, és legutóbb 2012-ben a HarperCollins kiadó gondozásában az Egyesült Államokban is megjelenni. Egyelőre azonban be kell érn az építő kritika gyakorlásával, s kezdhethetjük is az értékek enumerációjával. Kondor Vilmos alapos ember. Ennek ugyan egy tragikusan túlirt regény lett a vége, de azt a munkát, szorgalmat, időt, fáradságot és tudást senki nem vitathatja el az írótól, amit belefektetett munkájába. Hely- és történelemismerete magabiztos, és bár sok helyen engedett teret a fantáziájának, abba a csalfa álomba ringathatjuk magunkat, hogy akár így is történhetett volna. Olyan jó lenne hinni, hogy azért nem is voltunk olyan rossz fiúk a II. világháború alatt, tulajdonképpen a németek vették el az eszünket, és szörnyű sorstragédia, hogy a nyilas csürhe hatalomra kerülhetett, de soha ne feledjük (még a Szabadság téri emlékmű, illetve főleg annak okán ne), hogy ez nem pontosan így volt. Azt a viccet ismerik, hogy a külföldi újságíró kérdezi a magyar polgárt: maguknál van antiszemitizmus? Nálunk? – kérdi csodálkozva. Nálunk nincsen, pedig igény, az volna rá. Valahogy így vagyunk mi ezzel. Nem tudok megbocsátóan átsiklani a regényes romantika javára a zsidótörvényeken, a gettó-

Kondor Vilmos:
A másik szárnysegéd
Agave, Budapest, 2013

sításon, a kirekesztésen, és nem kell sorolnom. A Horthy-korszak iránt táplált mindennemű romantikus nosztalgia a Szabadság téri emlékmű malmára hajtja a vizet. Nem így kell a nemzeti lelket ápolni. Wertheimer Miklós szárnysegéd a 35. oldalon deklarálja, hogy neki mindegy a származás. Én csak azt nem értem, hogy ha itt senki nem volt antiszemita, hova lett hat-százezer honfitársunk?

A kritikus készséggel elismeri, hogy nem volt szerencséje sem a *Budapest Noir*hoz, sem más, korábbi és nagysikerű Kondor-íráshoz, egyben remélni tudja, hogy azoknak a hangneme és stílusa *A másik szárnysegéd* módoránál eredetibb, önállóbb. Félreértés ne essék, nagyon is olvasmányos Wertheimer Miklós kalandja, de szívesebben olvastam volna egy pocsek Kondort, mint egy közepes Rejtőt. Aki olvasta *A tizenégy karátos autót* tudja, mire gondolok. Gorcsev Iván szelles jelleme és vezetési technikája fejezetenként idéződik emlékezetünkbe. Ott Monte-Carlo, emitt Budapest utcái sínylik meg az acélos idegzetű és öklű, snájdig fiatal úriemberek manővereit. Szem nem marad szárazon, kocsi nem marad épen, hollywoodi filmeket megszégyenítő kellékarzenál vonul fel a könyv lapjain, Kondor igazán nem fukarkodik a megírt látványelemekkel. Érthető, ez kell az olvasó népnek. Sok helyen kifejezetten említi, kvázi rendezői utasításban (78. oldal), hogy az adott szituáció akár egy amerikai filmben is játszódhatna. Sok benne a cigivel vagánykodós, teátrális jelenet. Nagy szavak, széles gesztusok, mindez hol komolyan vehető, hiteles helyzetben, hol teljesen értelmezhetetlen módon. Kondor stílusa ennek ellenére olvasmányos, az ember tényleg képes beleélni magát a kor han-

gulatába, plasztikusan megírtak a ruhák, a terek, az ételek, ízesen beszélnek a szereplők, kifejezetten jó volna, ha el tudná dönteni az író, hogy komolyan veszi-e magát. Így azonban sem kabaré nem lett, sem idegtépő krimi. Két szék között a pad alá esik így a regény. Rejtőnek nem elég szellemes, Jo Nesbø-nak nem elég csavaros. Egyik műfaj kedvelői sem jutnak

ahhoz a teljes élményhez, amit remélhettek a pénzükért. A könyv 3480 forint, nettó 420 oldal, kilóra megvan, de simán ugorhatunk benne 15-20 oldalakat, nem sínyli meg a történet. Wertheimer szárnysegéd kalandjainak száma és sorrendje tetszőlegesen variálható. Sorrendjük akár felcserélhető is lehetne, és az sem tűnne fel senkinek, ha eggyel több vagy kevesebb esemény zajlana. Annyi jellemfejlődés nincs a könyvben, mint egy középkori lovagregényben. Egyértelmű, hogy kik a jók, és kik a rosszak. Klasszikus szüszé, lapos fabula.

Miről is szól a regény? Horthy Miklós fiát elrabolják, az ország kiugrási kísérlete nem sikerül, és a németek, illetve a nyilasok kezébe kerül az ország. Horthy utolsó parancsa, hogy menekítsék ki a Szent Koronát az országból, nehogy Szálasi a koronára esküdve alapíthassa meg elmebeteg fajvédő államát. (A valóságban pont fordítva történt.) A lehetetlen küldetés végrehajtásához a választás a talpig becsületes, a magyar államhoz és az azt megtestesítő Szent Koronához haláláig hű Wertheimer Miklós szárnysegédre esik. Arra a katonára, aki pár órával azelőtt

nem tudta biztosítani a kormányzó fiának biztonságát. A könyv megengedően Nicky hibájaként tünteti föl ezt a sajnálatos eseményt.

Mínta önmagában nem volna elég a koronázási ékszereket Nyugatra menekíteni, Miklós kap egy másik feladatot is. Ki kell menekítenie az országból Mazalán geológus doktort, és leányát, Emíliát. Mazalán doktor hatalmas olajmezőt fedezett föl Magyarországon, ami elég lehet arra, hogy a nációk és a nyilasok megnyerjék, vagy legalábbis nagyon elhúzzák a háborút. Így semmiképpen sem akadhatnak az idős és amúgy szélütött professzor nyomára. Kezdetét veszi a nagy fogócska városban és vidéken, törnek az autók és a csontok, repülnek a golyók, Mazalán doktort, sajnos, elveszítjük, de új reményt kapunk, hogy Miklós és Emília egymásba szerethetnek. Két fiatal, akiket összekovácsol a hősi cél és a sok veszedelem. Mint Rómeó és Júlia, mint Trisztán és Izolda, mint Daphnis és Chloé, mint Bonnie és Clyde, mint Superman és Lois Lane, mint... hagyjuk. Sajnos, nem sokáig drukkolhatunk Emília és Miklós szerelmének. Nagyjából a regény közepén (259. oldalon) egy érthetetlen dramaturgiai hibával konfrontálódunk: egy reménytelennek látszó, de a hazáért mindenképpen szükséges hősi és szuicid manőverrel a fiatalok felrobantják az olajmezőt. Emília légnyomás áldozata lesz, és kórházban köt ki. Miklós és Emília útjai itt szét is válnak. Was? Das kann doch nicht wahr sein! *So ist die ganze Sache sinnlos!* Nagyívű romantika, kéz a kézben menekülő tűzharcok és könnyfakasztó csókjeleetek helyett be kell érünk az akció előtt egy puszival. Tessék? Nem csók! Puszi! Ennyi jut nekünk egy csillagfényes égbolt alatti szalmakazlas nagyjelelet helyett. De hát a szemérem sem letűnt úri hóbort ám! Ettől fogva viszont a maradék 200 oldalon keresztül már nem nagyon van minek drukkolni. Miklós egy táskával gyakorlatilag fel-alá mászkál a vidéken, amíg végül elássa valahol. Függyöny.

A történetben, sajnos, több kínos katonai műhiba is előfordul, olyan elképzelhetetlenül amatőr taktikai vagy kivitelezési, nyomozói hibák, amelyek, ha megtörténtek, jobb nem is beszélni

róluk, ha nem, akkor is csak arra alkalmasak, hogy az olvasót kiragadják a regényből. Miklós már a regény elején több törött bordával és lazább fogakkal vág neki végeláthatatlan kalandjainak. Útja során többször megverik, autóbalesetet szenved, felrobban, kínozzák, rálőnek, de schwarzeneggeri elpusztíthatatlansággal és a macskák kilenc életével egyszerűen mindent túlél. Még azt is, hogy a regény végén gyakorlatilag szitává lövik. Majd minden csontja eltörött, és fél szemére meg is vakult, de természetesen felépül, hogy hadifogságból szabadulva, utolsó útjára indulva hazamenjen Emíliáért, Magyarországra. Ezeket a rossz értelemben vett emberfeletti teljesítményeket terhelik a lehetetlen autósüldözések, és az olyan, ezer filmben elsütött közhelyek, mint vajúdo nőként átvérni a nyilasokat, hogy átjussanak Pestről Budára egy lezárt hídon. Egyes szereplők szájába kurta, de határozott mondatokat ad az író, ezzel ábrázolva az adott karakter tekintélyét. Ám, sajnos, ettől még nem lesznek erőteljesek a figurák. Ternovszky Béla *Macskafogójában* bárkihez jobban illene egy ilyen kurta mondat, mint ahogy akár Skorzeny, a főnáci szájából hangzik. A túlcordult gesztusok pedig mind jobban állnak Fülig Jimmynek vagy Gorcsev Ivánnak, hiszen Rejtő egy percig nem veszi komolyan magát. Keserédes iróniával írja meg figuráit, akik látják is ezt a mosolyt szellemi atyjuk szája szélén. Gorcsev Iván, az orosz bevándorló jövő nélküli fia, akinek ugyanúgy csak az ökle és a becsülete van, mint Wertheimer Miklósnak, sokkal önazonosabb, és minden bolondsága ellenére is hihetőbb karakter, mint Miklós. Jobban belesimul a regény szövetébe. Az egész tizennégy karátos autó koherensebb képet ad az olvasónak, mint a Kondor-regény.

Miklós a kiválasztott. Apja koronaőr volt, aki már egyszer megmentette a koronát. A fia is katona, a legkiválóbb kiképzést kapta, és Horthy mellett szolgál, ugyanakkor nem a kormányzóhoz hű, hanem a koronához, ezt mindenki tudja. Hiszi a Szent Korona-tant. Nagyon kellemetlen és a regény végén rossz szájízt ad a dolognak, hogy Miklós gondjaira ennek ellenére nem az igazi koronaékszereket bíz-

ták, hanem egy vacak másolattal haknizta végig a nyugati országrészt, életét teljesen feleslegesen kockáztatva. Akkor már jobban megérte volna minden energiáját Mazalán és a lánya védelmére szánni. Ha már ponyva, legyen minőségi ponyva, és ne hagyjon ki az író ilyen dramaturgiai ziccereket. Azt gondolom, mostanra egyértelmű a tisztelt olvasónak, hogy nem vagyok *A másik szárnysegéd* lelkes rajongója, de én sem vonhattam ki magam a kalandregény hatása alól. Igenis drukoltam Miklósnak, így a végén igen keserű volt a píru, hogy nem nála volt az igazi korona. És már Emília sem volt vele a regény fele óta. Akkor mire föl volt az egész? Becsapva éreztem és érzem magam! Inkább tűnik szegény Miklós egy szétlőtt és fiatalon hadirokkantná vált baleknak, mint hősnek, akire fel lehet nézni. Miért? Ő volt a kiválasztott, aki hitt a Szent Korona-tanban. Ez nem történhetett volna meg vele. A Szent

Koronának elméletileg meg kellett volna óvnia a hazát és Miklóst is. A Szent Korona testesíti meg Mária földi hatalmát, belőle táplálkozik az égi hatalom szuverenitása. A Szent Korona teste a nemzet teste. Ironikus, hogy „természetesen” a nemzet testébe ezúttal is csak a király és az arisztokrácia tartozik. A Szent Korona-tan eredetileg a nemesi arisztokrácia legitimitását jelentette, és csak száz évek múlásával terjedt ki a nemességre, köznemességre, a francia forradalom közjogi vívmányait lekorlátozta, és a reformkorban már kínosan archaikus akadály volt az alkotmányosságnak. Maga Táncsics Mihály is a Nemzeti Múzeumba tessékelt volna már a koronát. Deák Ferenc pedig igyekezett az állam fogalmával helyettesíteni. Napjainkra meghaladott idea, melyhez kétes és misztikus jelenségek tapadtak, ám nosztalgikus hatása van, akadályozva a modern államiság eszméjét. Ennek ellenére nagyon druk-

koltam Miklósnak, és engem is kirázott a hideg attól, hogy Kun Béla elkötyavetyélje a Szent István-i örökségünket, mint valami egyszerű ékszer, vagy hogy Szálasi rátegye a mocskos kezét.

Bizakodom, hogy *A másik szárnysegédet* is sok nyelvre lefordítják, mert más országok lakóinak kellemes kapcsolódást nyújthat. Abban is biztos, hogy a hazai olvasóközönség képes lesz helyén kezelni ezt a kalandregényt. Talán egy jó filmet lehetne forgatni ebből a könyvből! Olyan láttató Kondor Vilmos stílusa, hogy már nem is kellene bajlódni a forgatókönyv megírásával. Tizennégy kártyás film lehet, de... ■■■

■ **Vadas János:** irodalomtörténész, a fiatal újságíró nemzedék tagja, írásai jelennek meg a *Kalligramnál*, az *Intelligent Life* hasábjain és más periodikákban.

MESTER BÉLA

RENDEZNI KÖZÖS DOLGAINKAT¹

A magyar filozófiatörténet-írás egyik meghatározó szerzője eddigi pályája során szép számú monográfiát, tanulmánykötetet, sőt, lexikont tudhat magáénak mind magyarul, mind szlovákul; tőle származik szakterülete egyik legelterjedtebb modern összefoglalása, szintén magyar és szlovák változatban.² Éppen kezünkben tartott kötet, amely az elmúlt néhány évben írott tanulmányait gyűjti csokorba, első pillantásra nem látszik oly módon kiemelkedni a folyamatos alkotómunka dokumentumainak sorából, mint egy nagyobb korszak kutatását időlegesen lezáró szintézis, vagy a forrásokra vonatkozó aktuális ismereteinket rögzítő adattár, lexikon. Ami mégis többé teszi a szerző átlagos tanulmánykötete-

Széljegyzet Mészáros András *Széttartó párhuzamok* című kötetéhez
Kalligram, Dunaszerdahely, 2014

inél, az a régóta érlelődő, és filozófushoz méltó reflexióval tudatosított, kifejtett módszertani, szemléletbeli fordulat, amely remélhetőleg nem csupán a szerző munkásságában, hanem az egész kutatási terület művelésében nyit majd meg új távlatokat. E fordulat jelentőségének helyénvaló értékeléséhez azonban szükséges először kitérni a Mészáros András által művelt diszciplína, a magyar és kelet-közép-európai filozófiatörténet jelenlegi állapotá-

ra és módszertani dilemmáira. Ez után kerülhet csak sor annak a számbavételére, hogy a kötet esettanulmányaiban hogyan jelenik meg, és milyen eredményekre vezet az új szemlélet; majd annak az elemzésére, hogy maga a szerző hogyan értékeli saját szemléletváltását; végezetül annak az áttekintésére, hogy miként lehetne folytatni Mészáros András kedves régi témái mellett más területeken a filozófiatörténeti kutatásokat a szerző által javasolt módon.

A kelet-közép-európai filozófiatörténet-írásban mára jórészt megrogzult nemzeti szintű narratívumok alakultak ki, részleteikben hol jobban, hol rosszabbul megírva. Nagy vonalakban már látjuk – a magyarokat tekintve jelentős mértékben éppen Mészáros András kutatásai nyomán –, hogy az intézményi és vallási háttér által meghatározottan hogyan képződtek meg a modern nyilvánosság szerkezetének kialakulásával összefüggésben a jórészt közös latin nyelvű iskolafilozófiai hagyományból a nemzeti nyelvű és a nemzeti kultúrák funkcionális re-

szét képező filozófiák, amelyek azután gyakran nem csupán nyelvükben, hanem filozófiai opcióikban is elváltak egymástól. Az egyes nemzeti nyelvű filozófiai hagyományok historiográfiája ismert módon erősen terhelt ideológiai szempontból. Annak, hogy a szocializmus évtizedei alatt mi számíthatott „haladó hagyománynak”, máig megvannak a nehezen kiküszöbölhető hatásai, ha másban nem, legalább annyiban, hogy egyes kiválasztott szerzők, hagyományok mögött mára legalább is a szövegekre vonatkozó jelentős filológiai tudás halmozódott föl, míg más, egykor kevésbé preferált szerzők esetében az elejéről kell kezdenie a kutatónak a terepmunkát. Az ilyen természetű örökölt aránytalanságokat idővel le tudja dolgozni a szakma; hosszabb távon nagyobb hatása van azonban az egyes nemzetek sajátos szempontjaiból eredő, a vasfüggöny átmetésével sem elmúló ideológiai elemeknek. Az olyan naiv próbálkozásokat persze könnyű kiküszöbölni, mint Marcus Aurelius betagolását a magyar, illetve osztrák filozófia történetébe azon az alapon, hogy a markomannok és kvádok ellen kivívott diósjenői diadal után olyan, a római limes menti erődökben írta elmélkedéseinek egyes fejezeteit, amelyek területe ma e két modern állam egyikéhez tartozik. Vannak azonban makacsabb toposzok is, ilyen például a szlovák esetben a jelenlegi államhatárok múltba való önkéntelen, ám kulturális öncsonkításhoz vezető visszavetítése, melynek következményeként még az is komolyan fölmerülhetett, hogy a jórészt Pesten működő Ján Kollár kimaradjon a szlovák nemzeti narratívumból. Az osztrák esetben – már ha egyáltalán régióinkhoz számítjuk őket – a német filozófiai hagyománytól való különbözősége erőteljes hangsúlyozása nem függetleníthető attól a háború utáni évtizedekben domináns önfelmentő nemzeti elbeszéléstől, mely szerint Ausztria volt a hitlerizmus első áldozata, és így semmilyen felelőssége sincs a náciizmus bűneiben. (Az osztrák filozófiai hagyománynak a némettől való különbözősége hangsúlyozó narratívum kidolgozása időben jórészt érintkezett az önfelmentő politikai önkép dominanciájával.) Sok tisztázni való akad-

na még e nemzeti filozófiatörténeti narratívumok ideologikus elemeiben, itt azonban elég egyetlen közös sajátosságukat kiemelni: mindegyik nemzeti narratívum a *receptiótörténet* valamely sajátosan felfogott módszertani nyomonvonalán halad, célja a nemzeti kultúra részeként feldolgozott bölcséleti hagyomány viszonyának megfogalmazása az egyetemes filozófiatörténet fő trendjeihez, miközben a szomszédos kultúráknak az övével párhuzamosan kiépített narratívumai jórészt érdektelenek a számára. Természetesen a jelenlegi szemléletmód keretei között is rengeteg tennivalót lehetne találni. A receptiótörténet legtriviálisabb, pusztán filológiai eszközökkel kutatva is számottevő eredménnyel kecsegtető területe lehetne például a klasszikus német filozófia szerzőinek egyetemi előadásain a térségből származó peregrinusok által készített jegyzetek felgyűjtése, és az így nyert szövegváltozatok összevetése a részben más hallgatói jegyzetek alapján kiadott műveivel. Azonban mindamellett, hogy elismerjük: több nemzedékre való, értelmes eredménnyel kecsegtető munkát lehet végezni hagyományos receptiótörténeti keretek között is, könnyen belátható, hogy minél inkább kidolgozott nemzeti narratívumokkal találkozunk a kelet-közép-európai filozófiatörténet-írásban, annál kevésbé kerülhet meg ezek összevetése egymással. Ennek révén elsősorban az egyes nemzeti kulturális kánonok által meghatározott nemzeti szintű narratívumoknak kellene kölcsönösen módosulniuk a mássikkal való szembesülés révén a reflexív önismeret irányában. A végső eredmény azonban magának az egyetemes filozófiatörténetnek a folyamatosan módosított és pontosított újabb változata lenne, amelybe beledolgozzuk a kelet-közép-európai kulturális tapasztalatot. A következőkben először arról lesz szó, hogy miként sikerült Mészáros András szemléletváltásának megvalósítása a filozófiatörténet e kötetben található, általa kidolgozott esettanulmányaiban.

A kötetet alkotó két tanulmányblokknál az első a vallás és a filozófia modernitásban kialakult viszonyát tár-

gyalja a felvilágosodás korától kezdve az előző századforduló idejéig, a katolikus és protestáns intézményrendszer különböző kulturális kontextusára összpontosítva. A filozófiai érvelés mindennapi használata mutatkozik meg a szellemi élet tágabb szférájában az úgynevezett piarista felvilágosodás két magyarországi alakjának, Bielek Lászlónak és Erdődy Jánosnak a példáján. A felvilágosodás eszméinek sajátos megjelenése és funkciója tárul itt föl a speciális vallási-pedagógiai kontextus körülményei között, ugyanakkor már a kialakuló magyar nyelvű filozófiai diskurzus keretében. Ezeknek a speciális diskurzustereknek és eszméknek – nemzetközi katolikus intézményrendszer, a nemzeti kultúra nyilvánosságtere, a felvilágosodás európai vándoreszméi – az ötvöződése adja azt az új fenomént, amelynek a leírása, elemzése közelebb visz mind a katolicizmus, mind a felvilágosodás, mind a nemzeti nyelvű filozófia jelenségeinek megértéséhez. A neotomizmus helyi, azaz nyitrai változatának föltárása ugyanazt a folyamatot, a szerzetesrendi meghatározottságú piarista filozófiai hagyománynak a betagozódását tárgyalja a modern szakmai diskurzustérbe, csaknem egy évszázaddal később.

A Széchenyi Ödön eszméiről szóló írás a maga idejében szenvedélyes polemikát kiváltó kérdést érint, azt, hogy a magyar művelődés sajátos viszonyai között kinek a véleménye szerint egyeztethető meg a *szenséges* fogalma a neokantiánus értékfilozófiával. Ismeretes, hogy a magyar neokantiánus értékfilozófia iskolaalapító vezéralakja, Böhm Károly utolsó írásai egyikében élesen kikel a *szenségest* a filozófiában tárgyalható értéknek, egyszerűen definiálható fogalomnak tartó elképzelések ellen, miközben világosan hangsúlyozza szerepét a *filozófián kívül*, a hit szférájában. (A vita közvetlen kiváltó oka Pauler Ákosnak egy újonnan megjelent Münsterberg-könyvről szóló ismertetése, amellyel szemben Böhm megjelenteti saját értelmezését is.) Böhmnek a vita hevében megfogalmazott pesszimista kortárs filozófiai körképében még a máskülönb tisztelet Windelband is a „sötét oldalra” kerül a szemében, éppen a *szenséges* mint negyedik alapérték bevezere-

tése miatt az *igaz*, a *jó* és a *szép* mellé. Annak ismeretében, hogy Böhm életének eme utolsó vitájában *expressis verbis* elutasítja a *szentséges* mint érték *filozófiai* bevezetését, érdekes áttekinteni, hogy ugyanazon filozófiai és felekezeti háttérrel milyen más lehetőségek álltak még előtte, illetve tanítványai egy része hogyan olvasta bele mégiscsak a *szentséges* fogalmát az ezt sehol sem tartalmazó axiológiai szövegekbe. A tanulmányblokk utolsó írása a vallás és a filozófia kapcsolata mellé az irodalmi kontextust is bevonja a tárgyalásba, klasszikus témát, Madách filozófiai tájékozódásának, háttérének a kérdését fölvetve. Mészáros András amellől érvel, hogy Borsody Miklós nem közvetíthette Søren Kierkegaard eszméit Madách Imre számára, ahogyan ezt a szakirodalomban néha feltételezik, mivel filozófiatörténeti összefoglalásában nem tulajdonít jelentőséget a dán filozófusnak, sőt, úgy tűnik, alán még a nevét sem ismeri.

Amíg a kötet első része az egyházi, szépirodalmi és a modern nemzeti nyelvű nyilvánosság egymással összefonódó működését mutatja be a filozófia szférájában, addig a második tanulmányblokk közvetlenül érinti a nemzeti szinten kialakult filozófiatörténet-írási sémák lehetséges egymásra vonatkoztatását Kelet-Közép-Európa kulturális terében. Az első darab, a Pavel Hečko egyetlen magyar nyelvű írásának kontextusát körüljáró írás egymagában érzékelteti az összetett probléma szinte teljes skáláját. (A szóban forgó magyar nyelvű írást a szerző Hecskó Pál névalírással jelentette meg.) Az éppen kialakuló szlovák filozófiai nyilvánosságban mozgó szerző arra tesz kísérletet, hogy a korabeli lengyel nyelvű bölcelet egyik darabját közvetítse a magyar nyelvű olvasóközönség számára. Ha jól értelmezem a magam fogalomrendszerében az esetet, igen korai példájáról van szó annak a széttartó folyamatnak térségünk filozófiai gondolkodásában, amelynek kiindulópontját többek között a különböző Hegel-olvasatok és azoknak a formálódó nemzeti kultúrák rendszerébe való különböző funkciójú beépítése jelenti. Úgy tűnik az ismertetés hideg fogadtatásából, hogy az alapjában véve a kantianus hagyomány

különböző változataiban gondolkodó magyar filozófiai nyilvánosság már ebben a korai időpontban is idegenül tekintett a hegeli történetfilozófiának szomszédainknál megjelenő, továbbgondolt változataira, amely később sem lett a magyar gondolkodás hagyományának jelentékeny eleme, dacára Erdélyi János elismertségének.

Bizonyos tekintetben ennek az írásnak a párdarabja az Augustin Smetana egyik ismert kötetének magyar fogadtatását elemző, ezt követő tanulmány. Itt a magyar szellemi élet közvetítő nél-

kül szembeesül egy szomszédos filozófiai kultúra, a cseh teljesítményével, amit jellemző módon az tesz lehetővé, hogy Németországban, németül megjelent munkáról van szó. Az esettanulmány témája szintén igen jól választott: a vizsgálandó szöveg kontextusában magyar vonatkozásban benne van a Világos utáni önvizsgálatra, történetfilozófiai igényű számadásra való várakozás érzelmi háttere és a magyar *hegeli pör* utóélete, valamint a mai olvasó és filozófiatörténész elméjében a csak néhány évvel később kibontakozó Erdélyi–Szontagh-vita tematikájának és érveinek előzetes ismerete. Mészáros viszont nem elégszik meg ennek az önmagában is összetett magyar kontextusnak a felvázolásával, hanem mellé állítja a magyar vizsgálódások számára eddig láthatatlan, vagy a nemzeti narratívum szemléletmódja következtében önmagában eddig érdektelennek tűnő megbírált szerző, a szó szűkebb értelmében hegelianusnak nem mondható, ám a hegeli gondolkodás-

ból éppen a recenziált művében nyilvánvalóan bőven merítő Smetana helyét és jelentőségét a cseh gondolkodás történetében. Az összehasonlítás perspektívájából az derül ki, hogy a nemzeti kultúra rendszerébe a cseh és a magyar esetben más értékeléssel és eltérő funkcióval beépített német történetfilozófiai elemek eltérő értelmezéséről van szó; és ennek következtében a filozófiai, legkivált a politikummal folytonosan érintkező történetfilozófiai gondolatok megítélése előre meghatározott az adott nemzeti kultúrában honos beszédmódok által. Úgy is tekinthetünk a szövegre, mint az 1848 utáni Európa cseh és magyar megítélésének történetfilozófiai alapossággal kidolgozott ütközésére és ennek éles megfogalmazására.

A magyarországi friesiánus Johann Samuel Steiner tevékenységének a taglalása folytatja a szerzőnek a magyar Fries-recepcióval foglalkozó régebbi keletű kutatásait, amelyek eredményeképpen tekinthetünk ma egyáltalán a magyarországi friesiánusokra úgy, mint jól körvonalazható önálló szellemi csoportra. A tanulmány szemléleti újdonsága, hogy bevonja a vizsgálatba a Magyarországon, ám németül megjelent filozófiai munkákat, amelyek a magyar nyelvűség szempontjának általánosan jellemző érvényesítése következtében általában kimaradnak a magyar filozófiatörténeti narratívumból, miközben a német filozófia történetében szemlélve azokat, nem lehet fölbecsülni magyar kontextusukat és jelentőségüket, és így a szemléletváltás nélkül forrásként elvesznének a filozófiatörténet számára.

A kötet utolsó tanulmánya a *per definitionem* a kompiláció műfajába tartozó tankönyveket ért plágiumvadás történetét dolgozza föl, mint az iskolafilozófia és a „nyilvánosult” filozófia közötti szemléleti váltás dokumentumát, ami a tankönyveknek a Monarchiában való kötelező használata miatt több nemzeti kultúrát is érintő probléma.

Az esettanulmányok áttekintése után lássuk, hogy a bevezető módszertani tanulmányban miként reflektál a szerző saját szemléleti fordulatára. Mé-

száros András a változást saját régebbi szűkebb kutatási területén, a felsőmagyarországi filozófiatörténetben feltárt jelenségek hatásának tulajdonítja, és annak a kihívásnak, hogy eredményeit szlovákul, a szlovák közönség számára befogadható módon is meg kellett, hogy fogalmazza. A kulturális közvetítés dilemmája nem is állhatna előttünk tisztábban, ugyanakkor árnyaltabban, mint éppen a régebbi szlovák és magyar filozófiatörténet kapcsolatának esetében. Nem az itt a gond, hogy ismeretlen neveket, irányzatokat és folyamatokat kellene megvilágítani egy teljesen idegen hallgatóság számára, hanem éppen az, hogy a tények, források zöme ugyan mindkét nemzet filozófiatörténeti narratívumában szerepel, csak éppen súlya, funkciója, értékelése más. A saájához képest ugyanabból vagy hasonlóbból alkotott eltérő narratívumot voltaképpen jóval nehezebb érthetővé tenni a más elbeszélésen szocializálódott olvasónak, mint a teljesen idegent. Jó példa erre a magyar és szlovák hegeliánus gondolkodás egészen eltérő helye és szerepe a két nemzeti filozófiatörténetben, vagy az „egyzményes” gondolat merőben különböző filozófiai háttérű és kimenetelű megjelenése Szontagh Gusztávnál és a főntebb már említett Pavel Hečkováknál. Az egyes nemzeti filozófiatörténeti narratívumok – esetünkben a magyar – szemléletmódjából következő homogén elbeszélést persze az időben párhuzamos és térben egybeeső, vagy legalábbis szomszédos narratívumokkal való összevetés óhatatlanul kikezdi. Elmosódottabb műfaji, nyelvi és területi körvonalakkal rendelkező, ám jóval színesebb, izgalmasabb elbeszélés bontakozik ki a helyén, amelynek a szellemi jelenségek nagyobb körére terjed ki a magyarázó ereje. A régebben megszokott filozófiatörténeti komparatiztika ezzel szemben a recepciótörténet keretébe volt beilleszthető, főként a filozófiai gondolatok leszármazását és felbukkanásuk okát, a filozófusok közötti kontaktusokat kutatta. A hagyományos komparatiztika oldaláról nézve például a magyar kantianizmus korán, gyakorlatilag a diskurzus magyar nyelvűvé válásával egy időben megtörtént hangsúlyeltolódása az ismeretelmélet-

ről a morálfilozófiára csupán hiányos, csonka recepcióként, beszűkülésként értelmezhető, ennek a magyar kultúrán belüli okaira nem lehet e szemléletmód szerint értelmesen rákérdezni, további következményei a magyar filozófia későbbi nemzedékeire pedig nem is látszanak ebből a szögből.

Ahogy azonban írásom elején említettem, a kelet-közép-európai filozófiatörténet-írások jelen kidolgozottságának állapotában a szemléleti váltásnak előbb-utóbb be kellett következnie, és ennek mind Mészáros korábbi munkáiban, mind mások írásaiban meg is voltak már a felmutatható előzményei. Jómagam is, nem függetlenül persze a jelen kötet szerzőjével való szakmai beszélgetések tanulságaitól, hasonló irányban tapogatózom az utóbbi években, még ha szóhasználatom más is a módszertan vonatkozásában, különösen akkor, ha nem magyarul kell kifejeznem magamat.³ Az érdek azonban, hogy a szakterületen régen érlelődő szemléleti fordulatot először saját tevékenységében tudatosította, majd mibenlétét elméletileg, fogalmakba öntve is tisztázta, kétségtelenül Mészáros András érdeme. A módszertani bevezető terminusait az irodalomtudományból kölcsönzi a szerző, vezérfonaluk a posztkolonialista irodalomtudomány, irodalomtörténet programja. A filozófiatörténeti munkában a módszertani vezérszólalomot képező irodalomtudományi terminusok használata első pillantásra némileg furcsa, azonban érthetővé válik annak a tekintetbe vételével, hogy nemzeti filozófiai historiográfiáink is a nemzeti irodalomtörténetek szemléletmódját vették át az anyanyelvűség kritériummá emelésével, a jól elhatárolható szövegek-korpuszok, egyértelműen besorolható művek azonosítására tett erőfeszítésekkel még a 19. században, máig ható következményekkel. Természetesen ezek után, hogy az új szemlélet is hasonlóképpen, irodalomtudományi fogalmak kölcsönvételével fogalmazza meg magát.

Az immár meghirdetett szemléletváltás után nincs más dolga a diszciplína kelet-közép-európai kutatóinak, mint kiterjeszteni azt Mészáros András saját témáitól távolabbi területekre és korszakokra. Legkézenfekvőbb a kul-

turális horizont kiterjesztése olyan közeli jelenségekre, mint a szlovénoknál, illetve a horvátoknál megfogalmazott filozófiatörténeti narratívumok például a *graška šola* (gradeci, vagyis grazi iskola) szlovén fenomenológiai hagyományáról, vagy Dalmácia késő reneszánsz és kora újkori gondolkodásáról. Történelmi vonatkoztatási keretnek persze nem biztos, hogy a sikeres kiterjesztés után is a Monarchia lesz alkalmas, ahogyan azt Mészáros jelenlegi témái esetében sikerrel alkalmazza; Leibniz a maga korában például csak *Polonia Hungariae*-ként emlegette régiókat, miközben jól érzekelte különbözőségét mind Nyugat-Európától, mind Oroszországtól. Ha a Mészáros András által szerencsésen megformulázott új filozófiatörténet-írási szemlélet akár az ő hatására, akár híre nélkül, tőle függetlenül újra fölfedezve elterjed – aminek lassan minden lehetőség-feltétele adott –, a munka során majd remélhetőleg kialakul a diszciplína új, az irodalomtudománytól immár független öntertelmező terminológiája is. Ez lesz a biztos jele annak, hogy a szemléleti fordulat végbement, és immár visszafordíthatatlanná vált. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 Az írás *A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)* című kutatás keretében készült (OTKA K 104643).
- 2 Utóbbiak magyar változatát lásd: *A filozófia Magyarországon a kezdetektől a 19. század végéig*. Kalligram, Pozsony, 2000; *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Kalligram, Pozsony, 2003.
- 3 Erről legutóbb lásd: Béla Mester: *Toward a Central-European Comparative History of Philosophy: After Chamaerae of National Philosophies – the Hungarian Case*. *Synthesis Philosophica*, 54, Vol. 27, 2012/2, pp. 269–283.

■ **Mester Béla** (1962): a MTA BTK Filozófiai Intézet tudományos főmunkatársa, a *Kellék* című filozófiai folyóirat állandó külső munkatársa. Főbb kutatási területek: politikai filozófia a kora újkorban, magyar filozófiatörténet.